

Gjeting i seterbruket

Gjetyrket må kunne sies å være et av verdens eldste yrker. Vi kjenner alle omtalen av hyrdene på marken i Juleevangeliet. Ordet hyrde betyr opprinnelig gjeter. Det finnes mange beretninger om at gjeting av småfe har lange tradisjoner her i landet, fra de første tider med husdyrbruk der dyra beitet i utmarkene. I Nord-Østerdalen var gjeting en viktig del av seterbruket. Gjetinga innebar i utgangspunktet å følge buskapen og ha den under kontroll døgnet rundt. Det var nødvendig for å beskytte husdyra mot ulv og bjørn. Gjeting var også nødvendig for å ha kontroll over buskapen slik at den beitet innenfor tillatte områder, og for at den ikke blandet seg med andre buskaper. I Nord-Østerdalen var en av de viktigste og kanskje vanskeligste oppgavene å holde dyra borte fra slåtteteiger og høy- og løvstakker som fantes over alt i utmarkene.

Gjeting var barnarbeid, både gutter og jenter var gjeterer. De fleste var i alderen 10-14 år. Barnegjeting er nærmere omtalt i bøkene *Gjeterbarn* (Engernes 2000) og *Barnegjetinga i Noreg* (Gjeltsen & Husebø Nilsen 2020). Reinton (1955) gir en grundig framstilling av gjeterlivet basert på innsamlet materiale.

Sauene var særlig utsatt for rovdyrangrep. De måtte gjetes sammen med kyrne og tas tilbake til setervollen om

natta. Etter at jaktloven ble vedtatt i 1845, ble det satt i gang i gang en kampanje for å utrydde rovdyra. Det førte til at det var lite rovdyr igjen i utmarkene ved slutten av 1800-tallet, og nå kunne sauene gå fritt gjennom hele sommeren. I de første tiåra på 1900-tallet ble det slutt på å høste fôr fra utmarksslåttene, og dermed falt også behovet for å holde dyra borte fra dem bort. Nå var det ikke lenger nødvendig å gjete på samme måte som tidligere, og barnegjetinga tok slutt.

Gjeting var også viktig i den tidligere driftehandelen, og er det fortsatt i forbindelse med organiserte saubeitelag (Simensen & Brænd 2021). Men det vil ikke bli nærmere omtalt her.

Setring i tidligere tider

I Seterlistene (1933-1939), står det følgende om setrer under garder i Os: «I gamle dager var bebyggelsen på en seter i våre trakter primitiv og omfattet kun en liten seterstue med ljore. Hertil en jordbu (rom i en bakkekam). Der bygdes intet hus for kreaturene til natterom, derimot til beskyttelse for sauene noen grunder som sattes sammen i en firkant eller rom, som man kalte en «kor». Disse ble flyttet bortover sletten etter hvert som grunnen ble metta av gjødsel».

I Tynset bygdebok, bind III skriver Ivar

Streitlien (1978) at fjøset stod i gjerdet så det var snøgt å få krøttera ut i marka. Ved sida av fjøset var det ei inngjerda trø, kutrøa. I denne ble kyrne samlet under mjølkinga. Var det pent vær, kunne kyrne ligge i kutrøa om natta. For å holde mygg, knott og flue borte, brant det alltid en rauke i kutrøa. Det var gjetergutten sin oppgave å stelle med rauken. Han skulle finne ved og torv. Rauken måtte lages slik at det ble myke røyk, da holdt plageåndene seg borte.

Kirsti Berg fra Dalsbygda i Os mjølker kyrne ute på setervollen i Skarvødalen. 1939. MINØ.047529

I følge Meli (2006) var beitetida i hundrevis av år delt i tre, «mårråbet», «langbet» og «kveldsbet». I Tyllidalen var det vanlig å gjete «måråbet» og «kveldsbet». Buskapan ble satt inn midt på dagen (Tyllidalen Bondekvinne­lag 1986). I Rivlia finnes enda navnet «Måråbetmyra». Tre­delingen av dagen synes å ha sammenheng med å beskytte dyra mot innsekter. En tidligere gjeter fra Selbu, Mikal Lien, skriver følgende (sitert fra Engernes 2000): «Dager med regn og sur nordavind, med blaute klær og blaute sko var det sikkert nok. Jeg husker likevel bedre de brennvarme dagene da kyrne ikke kunne var ute på grunn

av «åt», klegg og blinding. Da tok vi langøkta fra klokka fire om morgenen utover til sola fikk full virkning ved 9-tida. Det var «mårrånsbeite». Så stod kyrne inne til ut på ettermiddagen, da det igjen kom ei «uteøkt». Også fra Gudbrandsdalen er det blitt fortalt at de lot kyrne stå inne hele dagen på varme dager med store insektplager, og at de ble sluppet ut på beite om natta.

Streitlien (1978) skriver om nattkveer for sauene: «Somme stader var det ei laus kutrø som en fløtte rundt på vangen. Til

Rauke på Oustvollen i Kløftåsen, Os. 1925. Det ble lagt torv på bålet for å få mye røyk. MINØ.047622

gjerde vart det da brukt 4-5 meter lange grinder med 4-5 remmer i høgda. Grindene var lette å fløtte. På denne måten rekna ein med at krøttera gjødsla vangen».

Sauene måtte holdes under oppsikt også om natta. Dersom nattkvea lå i nærheten av ei seter, var det ofte nok at hundene var ute. Men når bjørnen ble nærgående utpå høsten, og spesielt ved ulvetider, måtte folk ligge vakt ved grindene.

I Seterlistene skrives det at for å beskytte dyra om natta mot udyr, ble det tent «nattrauker». Det var store bål som slukte en masse trevirke for hvert døgn, sjøl om man også brukt mye torv. Når en trakt på

den måten ble avskrappt og frakten av ved ble for lang, flyttet man seterstua og anla en seter et annet sted.

På noen setrer holdt de sauene inne i egne sauefjøs om natta. Det er mange beretninger om at bjørnen forsøkte å ta seg inn til sauene, og etterlot seg kloremarker på døra.

Gjeterens oppgaver

Gjeteren førte buskapen ut i beitemarka, og tilbake til setra om kvelden. I tider med

På noen setervoller var det egne sauefjøs. Her på Liavollen i Tolga. 1942. Norsk folkemuseum

mye rovdyr i utmarkene, var den viktigste oppgaven å beskytte husdyra mot rovdyrangrep. Det var særlig bjørnen og ulven som var brysom. Jerven holdt til i høyfjellsområdene og synes å ha vært til mindre bry i setertraktene. Bjørnen tok både storfe og småfe, mens ulven hovedsakelig var ute etter sauene og geitene.

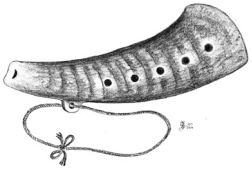
Gjeterne hadde som regel lite å hjelpe seg med til vern mot rovdyra, annet enn å lage lyd og bråk for å forsøke å skremme dem vekk. Til å lage lyd kunne man bruke ulike gjenstander, som jernringler, kobberkjeler, neverlur og bukkehorn. Skraller (kråkesmeller) som laget en skarp, høy lyd,

ble også brukt. Rovdyra var redde for ild, så fakler i ulike fasonger kunne også brukes. Noen gjeterer hadde med seg hund, men ulven kunne ta også ta hunder. For å beskytte dem ble de utstyrt med pigghalsbånd, såkalt gråbeinhalsbånd (Pedersen 1974). I Nord-Østerdalen ble det noen steder brukt å ha 6-7 år gamle okser med i buskapen for å jage vekk udyra (Reinton 1955). Ungene ble instruert om å huie og skråle og bruke det de hadde med seg for å lage ulyd hvis bjørnen eller ulven dukket opp, og å kaste ting etter den. Mange var nok livredde, men vi har ingen fortelling fra Nord-Østerdalen om at gjeterunger hadde blitt angrepet.

Åsta Holth skriver følgende om gjeting på Finnskogen på slutten av 1600-tallet (Holth 1955/2002): «Mattis var gjetargut denne sommaren. Det hadde vore vesle-Pål frå det han var stor nok, det vil seia sju, åtte år. I den alderen måtte ein nybyggjargut lære seg å ferdes i skogen og ikkje vera redd. Dei grå var ikkje så nærsøkne om sommaren, dei levde høgt på smådyr, fugleegg og fugle- og hareungar, og hadde ikkje det modet som svolten gir. Dei let seg skremme av vardskrella. Verre var det om den brune kom, men ein fekk halde seg til storoksen eller den eldste kua, så fekk ein blåse i luren og bukkehornet og lite på Vårherre».

Budeiene hadde sine egne metoder. Et gammelt råd når bjørnen ble for nærgående, skal ha vært å trekke stakken over hodet, snu bakenden mot bjørnen og skrike så høyt som mulig. Men det beste rådet var å kle seg naken. Når budeia gjorde det, ble bjørnen skamfull og lusket bort (Reinton 1955).

En viktig oppgave for gjeteren var å holde buskapen samlet, og sørge for at den holdt seg innenfor området der brukeren

Utstyr som gjeteren brukte for å skremme vekk bjørnen og ulven: bukkehorn, lur og skralle.

Piggalsbånd ble satt på hunden for å beskytte den mot ulveangrep.

hadde beiterett, og sørge for at de kom tilbake til setra til rett tid om kvelden. Særlig var det viktig å passe på at dyra holdt seg borte fra utmarksslåttene. Det ble ofte uvennskap og krangel om beiteretten mellom bøndene. Mange ble bøtelagt fordi de hadde for dårlige gjetergutter. Noe gjerde rundt disse slåttene fantes ikke (Hedmark i manns minne 1972).

Gjeterne ble gående alene hele dagene. Det var ingen å snakke med, ingen å leke med, og det var ei stor påkjenning for en som kanskje var 10 år eller yngre. Hørte de bjeller fra andre buskaper, kunne gjeterne kauke til hverandre eller blåse på bukkehornet eller i luren, og få kontakt på den måten. De kunne også treffes, men det kunne lett gi problemer. Buskapene blanda seg, og kunne være vanskelig å skille igjen. Det kunne lett føre til at en kalv eller en flokk med killinger om kvelden havnet på ei fremmed seter, og det var den største skammen som kunne hende en gjeter at han gjette bort.

Midt på dagen var det middagskvil. Kyrne la seg ned på en tørr haug eller slette. For at de skulle slå seg til ro ble det gjerne lagt ut salt der. Kyrne fikk til vane å komme tilbake til det samme stedet fra år til år. Gjeterne kunne lage et ildsted og tenne en rauke for å holde klegg og fluer unna. Det hendte nok at gjeterne sovna. Slike stunder sammen med dyra i godvær,

var fine naturopplevelser som ble stående som gode minner fra gjeterlivet.

På ettersommeren fikk gjeterne nye utfordringer. På den tida grodde det opp sopp i beitetraktene, og buskapene skjente ut i fullt firsprang etter soppen, og var vanskelig å holde styr på. Gjeteren måtte forsøke å ta vare på dyra som var lettest å holde samlet, og la de ivrigste fly sin egen vei. Da var det ikke lett å få med seg alle dyra tilbake til setra om kvelden (Floden 1956/2018).

Knut Vik (f. 1881) forteller i «Manns Minne» om gjeting i Aursundtraktene (Bø m.fl. 1967). Fra 6-7-årsalden var det gjeting. Etter seterflyttinga var det å gjete både kyr, sauer og geiter.

Vi hadde ein fin rasteplass på ei stor bergvelte som var flat og grasgrodd ovanpå. Der pla kyrne å leggje seg og kvoile middag, og det same gjorde vi....

Det var fint å gjete i fjellet når det var godt vær, og ikkje særleg strevsamt heller.

Vi gjette mest alltid saman med gutar frå næraste grannegarden, og somme tider også saman med andre som hadde dyra i allmenningen, men da hende det vi fekk bry med å skilja buskapane....

Var det regnrusk og kaldt i fjellet, stunda vi vi svært etter å få koma heim til sætra og få varme oss og få på tørt ty. Det var gjerne i firetida vi og buskapen drog ned i skogen ikring

setra og let dyra beite der. Vi hadde ikkje klokke med, men mor hengde ut ein kvit duk til teikn på at det var høveleg tid til å ta på heimveg. Elles passa kyrne tida óg.

Knut Vik forteller vidare at de hadde arbeidsoppgaver i tillegg til gjetinga. Mest var det å lage visper og skurekoster. Vispene ble laget av fjellris (dvergbjørk), og til skurekoster ble det brukt kreklingris. Jenter som gjette hadde ofte bunding med. Tilbake på setra var pliktene til gjeterungene enda ikke over. Da måtte de hjelpe til med mjølking og mjølkestell. Gjeterguttene hadde ansvaret for å holde liv i rauken ute på setervollen.

Gjeterere

Både gutter og jenter var gjeterere. Alderen var ofte ikke mer enn 10-14 år. Det er angitt at 70 prosent av gjeterne var gutter under 15 år. Hovedregelen var at de slutta som gjeter ved konfirmasjonsalderen. Gutter ble sett på som sterkere og mer vant med å ferdes i marka, mens jenter ofte ble satt til barnepass og andre huslige sysler. Men også unger under 10 år ble satt til å gjete. I Tyll-dalen blir det nevnt fra 8-10-årsalderen. Fra Os fortelles det at unger ned til sju år ble satt til å gjete (Reinton 1955). En gutt som var gjeter ved Øyungen i Ringsaker fortalte at han bare var sju år da han begynte å gjete. «Det første året gjorde jeg ikke noe annet enn å gråte. Men det var svært dårlig med mat i stua, så jeg måtte ut» (Engernes 2000).

Først og fremst var det unger som tilhørte garden som måtte trå til. Det var aldri spørsmål om de ville eller ikke, det var noe de måtte gjøre. Det var nok mange som gråt sine tårer for å slippe. Der hvor de ikke hadde egne unger, hyret de inn hjelp, ofte fra fattige bruk der ungene måtte ut for å

brødfø seg. Husmannsunger fikk ofte ingen lønn utover fri kost. Ellers var det vanlig at gjeterne i tillegg til kosten fikk et klesplagg eller et par sko, og i noen tilfeller et mindre pengebeløp som lønn. Hvis ungene i det hele tatt fikk penger, ble disse enten tatt hand om av foreldrene, eller satt i banken eller skolekassa (Eide 1963).

Gjetergutter. Til venstre Torstein Lien i Gausdal Vestfjell. Ca. 1900. GHF-0045. Til høyre Tormod Sæteren i Fjellægret, Tynset. 1924. MINØ.041632

Klærne til gjeterne var ofte svært dårlige. Guttene hadde som regel ei bukse, ei skjorte, en busserull og ei jakke. Det var ullklær i tida før bomullsklærne kom på markedet på slutten av 1800-tallet. Ullsokker ble brukt av enkelte gjeterere, mens andre brukte huselegger uten føtter. Jentene hadde stakk, skjorte, og kanskje et strieforkle med saltlomme på.

Skotøyet var også dårlig. Det kunne være lærsåler sydd under gamle sokker, sammensyddde skinnfeller som ble bundet til føttene, tresko med reim over vrasta, og i noen tilfeller tunge lærstøvler. Sidsel Sidsersk, i boka til Hans Aanrud (1904) med samme tittel, brukte neversko. Ofte gikk gjeterne barbeinte. Det var særlig vanlig i

Nord-Østerdalen, Nord-Gudbrandsdalen og Valdres. «Me vart ofte så sårførte at med lå og jamra oss om natti for føtene våre». «Føtene våre var stygge. Me laut smørja dei med geitrojme når di var for sære» (Engernes 2000).

I dårlig vær var det nok mange gjeterunger som fraus. I regnvær ble de gjenomvåte. Regntøy og gummistøvler kom først i bruk på 1900-tallet. For å varme beina, kunne gjeterne holde foten under strålen når kyrne pissa. De kunne også tenne bål for å varme seg. Ivar A. Streitlien (f. 1891) forteller fra Folldal: «Ei søster til min morfar, gjekk barbeint og gjætte om våren. Det var kaldt, og ho passa på når kyrne landa (urinerte) å halde dei kalde føtene under så ho fekk varme dei oppatt lite grand. Ho vart sjuk og døydde 8.11.1851 16 år gamal.» (Streitlien 1963).

Til niste kunne gjeterne ha med seg en brødleiv eller potetkake med spekekjøtt eller spekeflesk, eller en ostebit. Ivar A. Streitlien forteller fra Folldal at gjeteren hadde med seg ei veske med nistemat. Det var mjukbrød eller kakeskiver med gubb eller rød og kvit geitost, og så ei mjølkeflaske (Streitlien 1963). Tore Østgårdstrøen fra Dalsbygda i Os (f. 1921) forteller at han hadde med seg talggrøt i ei gammelostøskje (Østgårdstrøen 2005). Noen unger hadde med seg surmjølk eller myse, mens andre måtte drikke seg utørste i bekker og vatn. Streitlien (1978) skriver at gjeteren hadde med en liten mjølkedunk på en liter, i en «gjæhdunk». Fra Os nevnes «gjætlekagge» på 1-2 liter (Reinton 1955). I tider med generell matknapphet i landet var nok nista til gjeterne sparsommelig.

Gjeterliv i Tolga

I en undersøkelse utført av Norsk etnologisk gransking i 1963 var et av spørsmålene «Hva slags utstyr hadde en liten gjeter og hva slags nistemat?» Iver Eide i Tolga (f. 1886) svarte følgende:

«Nå kunne det naturligvis være forskjellig i de forskjellige hjem, men stort sett var det ikke her i dalen noe trelle eller slaveliv. Ungene kunne være ganske godt kledd, og endog av og til ha et lite regnslag.

En liten læskreppe på ryggen inneholdt niste, og den var som regel tilstrekkelig – ja bra. (Jeg kan skildre min egen fra 8 – 10 års alderen. Først og fremst hadde jeg en bitte liten trekagge i en snor. Den inneholdt fløtemelk (ca. 1 ½ liter). Skreppa var fylt av en flatbrødklingning, ofte laget av ett digert lag rømmegrøt mellom brødstykkene. En høyt elsket nå avdød søster var min alltid gode matfé i den tida. Sakene har jeg intakt på mit nåværende gardsmuseum.)»

Mat, eventuelt ekstra klær og andre ting hadde gjeterne i ei gjeterskreppe på ryggen eller i ei skulderveske. Guttene hadde alltid kniv og en gjeterstav. De hadde også med seg ei salttaske i ei snor rundt halsen eller knyttet rundt livet. Jentene hadde saltlomme i strieforkledet.»

Med dårlige klær og dårlig kosthold var gjeterungene utsatt for sjukdom. Spesielt nevnes luftveisinfeksjoner (pleuritt) og rakitt (vitamin D-mangel) (Gjeltsen & Husebø Nilsen 2019).

Gjeterlivet sett i nasjonalromantikkens lys –
«Børnene paa Sæteren». Adolph Tidemand.
GMF.20913

Barnegjetinga tar slutt

På begynnelsen av 1900-tallet tok skikken med gjeting av dyra gjennom hele sommeren slutt. Trusselen fra rovdyra var ikke lenger noe problem, og slått i utmarkene opphørte etter hvert. Nå var det ikke lenger behov for å ha kontinuerlig oppsyn med dyra. Men i de første ukene av beitesesongen måtte de gjetes. Tore Østgårds-trøen (2005) forteller at han gjette bu-skapen i to – tre uker for å lære kalvene til å gå sammen med kyrne.

Et Andragen Angaaende Børns Tieneste

Den såkalte tyendeloven fra 1754 var en lov som tok utgangspunkt i at det var ulovlig å være arbeidsløs. Tyende betyr hushjelp, tjenestefolk. Tyendeloven definerte plikter og rettigheter, både for dem som tok tjeneste og for dem de tjente hos.

I tilknytning til denne loven skrev Jon Erichsen i Vandgrøfta i Os i 1838 et brev til formannskapet i Tolgen Herred. Han påpeker de uheldige følgene av tjenesteforholdene for barn som blir satt til å gjete, spesielt barn fra fattige hjem. De er i tjeneste så lenge brukeren trenger dem, og når sommeren er over må de igjen forsørges av foreldrene. De har ofte så dårlig råd at de knapt kan fø barna. De har heller ikke noe arbeid å sette dem til. Dermed opplæres de til lediggang og «ørkesløshet», som er veien til mange laster.«Det var da at ønske at Loven om Tienere maatte Indskierpes til en strengere efterlævelse, thi den forbyder at ingen Tieneste skal finde sted paa kortere Tid end et Aar. Altsaa bør de som har andres Børn Sommeren ogsaa Have dem Vinteren. Dette Andragende meddeles formanskabes Orfører»

Vandgrøften d. 20 Februari 1838
Æbødigst
Jon Erichsen

Kilde: Privatarkiv nr. 1, Jon Simensen
Grue, Anno Musea i Nord-Østerdalen
(arkivref. NOMA-A0001/L0003/0022)

Setring uten gjeting

Etter at det ble slutt på gjetinga, var det ikke lenger noen unger som kunne føre buskappen ut til beiteområdene og tilbake. Nå var det budeia som hadde ansvaret for dyra gjennom hele dagen. Når kyrne ble sluppet ut om morgenen, var skikken å følge dem et stykke ut i beitemarka, gjerne en kvarters tur. Det ble kalt å «lække åv». Det ble gjort for å føre kyrne bort fra setervollen, og lede dem i den retningen der en ønsket at de skulle beite. I boka om setrer og seterliv i Tyllidalen er denne skikken omtalt slik (Tyllidalen Bondekvinnelag 1986):

En regner at rovdryfaren var over rundt 1900, og da var det etter hvert slutt med gjeting. Etter den tid fulgte de buskappen et stykke for at den ikke skulle bli gående rundt vangen, de «lokket å». Når de var ferdig med mjølking og separering om morgenen, løste de kua og lokket i den retning de ønsket. I vått og kaldt vær var det best at kua gikk i låglandet, men var været varmt og fint, ble den helst lokket mot fjellet. Seterkulla gikk føre med salttaska og ga salt av «klypa». Kulokken ljomet rundt i liene sammen med regelmessige klemt frå kubjølla. Ei god kubjølle og ei lettvinnt bjøllku var uerstattelig. Da gikk det greit å få buskappen til skogs om morgenen, og den kom heim att til rett tid om kvelden.

Saltet var en godbit for kyrne. Når de ble fulgt ut i beitemarka, gikk budeia foran med ei saltklype i handa eller i en kopp som de lot kyrne slikke av - saltsleiken. Saltet hadde budeia med seg i en salttaska, «saltpyngle», som var festet til et belte rundt livet (Bergebakken Nesset 2006). Kyrne kunne også få saltsleik når de kom tilbake til setra på ettermiddagen.

Var ikke avstanden mellom setrene stor, kunne budeiene på veien tilbake stikke innom hos hverandre for å slå av en prat, før de gikk tilbake til sin egen voll for å avslutte morgenstellet.

Ingrid Baklien og Anne Snekkermoen på vei tilbake til setervangen etter at de har «lækka åv» kyrne – fulgt dem ut i beitemarka. Rundt livet har de knyttet ei salttaska, «saltpyngle». Milskiftet, Åsan i Tynset. Ca. 1920. MINØ.0283398

Kirsti Engset sammen med kyrne i beitemarka i Vingelen. VMT.52603

Geitene skilte ofte lag med kyrne ut på dagen og gikk sine egne veier. De trakk ned mot setervollen, og nå visste budeia hva de ønsket på. Det var å komme seg inn på setervollen for å forsyne seg av ferskt gras der. Halvor Floden (1956/2018) skildrer dette slik:

Geitene brydde seg ikkje stort om gjerde. Dei kunne hoppe over eit tregjerde. Og var det ei sprunge vid nok til en geitesnute, kom snart heile hovudet gjennom. Og sidan sprengde dei på med heile kroppen med utruleg styrke. Dei kunne lyfte opp gardskiene så dei gleid bakover med dei kraup gjennom. Gamle gardskier held ikkje, og hadde ei føregangsgreit fyrst arbeidt opp eit skikkeleg hol, kom heile strøa etter i ein sprut som var det opna ein dam. Somme stader var det steinrøyser til gjerde mot jordet, men det finst vel ikkje noko morosamare for geiter enn å klyve over steinrøyser.

Budeiene fikk jobben med å skyssge geitene bort igjen fra setervollen, og tette gjerdet så godt det lot seg gjøre.

Gjennom dagen lytta budeia etter lyden fra kubjølla for å følge med i hvor kyrne beita, og ut på ettermiddagen lokka hun dem tilbake. Kulokken er en av våre eldste musikkformer, knyttet til den tradisjonelle seterdrifta. Den var sammensatt av høye kallerop der navnet på kyrne ofte var med, og kunne avsluttes med en karakteristisk melodistrofe. Lokken ble framført med en skarp, gjennomtrengende stemme som kunne høres over lange avstander. Hver budeie hadde gjerne sin egen lokkemelodi. Lokken var et signal til kyrne om å starte turen tilbake til setra. Det å ha ei god bjølleku som ledet flokken, var høyt skattet av budeiene. Salt ble brukt som belønning når de var tilbake. Ola Blæsterdalen i Atndalen forteller at etter at fjøspyntinga

var gjort om morgenen, var skikken å legge ut en sleik med kraftfôr og salt i båsen for å lokke kyrne heim til kvelds (Blæsterdalen 2021).

Kulokk fra Tolga. Skannet fra «Østerdalsmusikken», O.M. Sandvik 1943

Sluttord

Gardsdrifta i fjellbygdene var i tidligere tider basert på beiting i utmarkene med setring, og med høsting av fôr fra utmarksslåttene. Gjeting av dyra var en viktig og nødvendig del av driftsopplegget. Den ble utført av unger som kunne være ned mot sju år, som ble satt til å være alene sammen med buskapen i utmarka gjennom en lang dag i all slags vær, ofte barbeint og med dårlige klær. Det var i ei tid der unger først og fremst ble sett på som arbeidskraft, uten rett til en sjølstendig barndom. Kontrasten er stor til i dag, med arbeidsmiljøloven som sier at barn som er under 15 år, som hovedregel ikke skal utføre arbeid. Barnejettinga foregikk i ei tid med mye fattigdom og knapt med mat. Alle tilgjengelige ressurser måtte nyttes for å skaffe nok mat til å holde sulten på avstand.

Verst stilt var unger fra fattige heimer som måtte ut for å brødfø seg. De var prisgitt den de tjente hos. I verste fall kunne de bli grovt utnyttat. For gardens egne unger var situasjonen en annen. Sjøl om det var mye slit og ren armod, så må en ikke se bort fra at det for mange var verdifull arbeidstrening, en tidlig følelse av mestring, og en tilfredshet ved å kunne være til hjelp.

Det er hevdet at buskapsgjetinga som ble utført av unger på 1700- og 1800-tallet, ikke hører til de mest ærefulle blad i vår historie. Tilsvarende blir det sagt om barnarbeid i industrien, der dette ble forbudt med Fabrikktilsynsloven av 1892 (Gjeltsen & Husbø Nilsen 2020).

Seterlivet, med gjeterguttene, gjeterjentene og budeia, er av mange blitt skildret i et nasjonalromantisk lys i ei samtid som søkte etter nasjonal identitet. Det er ei framstilling som dekker over fattigdom og harde livsvilkår som var realiteten for så mange.

Kilder

- Aanrud, Hans (1904). *Sidsel Sidserk*. H. Aschehoug & Co. 11. opplag 1972.
- Bergebakken Nettet, Helga Reidun (2006). Saltsleiken – om salt-tasker, salt-pyngler og busleik. *Årbok for Nord-Østerdalen* 2006, 28-30.
- Blæsterdalen, Ola (2021). *Fjellgardsliv*. Sollia forlag.
- Bø, Olav, Andreas Ropeid, L. Aall (red.) (1967). *I manns minne. Dagligliv ved århundreskiftet*. Det Norske Samlaget.
- Eide, Ivar (1963). Barn i skolealderen fram til konfirmasjonen. Norsk etnologisk gransking NEG gnr. 93. Norsk folkemuseum.
- Engernes, Magne (2000). *Gjeterbarn*. Trysil-forlaget.
- Floden, Halvor (1956/2018). Ein fjellgard. Om bureising og dagleg liv på Kvanbekksetra i Østre Trysil mot slutten av 1800-talet. Fregne Forlag 2018.
- Gjelsten, Bernt, Husebø Nilsen, Øystein (2020). *Barnegjetinga i Noreg. Barns oppvekst- og livsvilkår som gjetarar*. Kolofon forlag.
- Hedmark i manns minne (1972). *Dagligliv ved hundreårsskiftet*. Det Norske Samlaget.
- Holth, Åsta (1955) *Kornet og freden*. I: Finnskog-trilogien, Gyldendal Norsk Forlag 2002.
- Meli, Jon (2006). Fedrifter i Forollhogna-området. I: Karl Brox, Per Jordhøy og Jon J. Meli: *Opplev Forollhogna*. Snøhetta forlag, s. 236–256.
- Pedersen, Ragnar (1974). *Seterbruket på Hedmarken ved hundreårsskiftet*. Hedmarksmuseet og Domkirkeodden. I, s. 202-268.
- Reinton, Lars (1955). *Sæterbruket i Noreg. I. Sætertypar og driftsformer*. Side 341-398. H. Aschehoug & Co.
- Seterlistene (1933-1939). Seterer under gardar i Os, s. 51. Seterlistene - Hedmark (perm VI). Institutt for sammenlignende kulturforskning. Riksarkivet.
- Simensen, Egil, Brænd, Bjørn (2021). *Småfehold i Nord-Østerdalen*. Sollia forlag.
- Streitlien, Ivar A. (1963). Barn i skolealderen fram til konfirmasjonen. Norsk etnologisk gransking NEG gnr. 93. Norsk folkemuseum.
- Streitlien, Ivar A. (1978). *Tynset bygdebok*. Bind III. Tynset.
- Tyllidalen Bondekvinneforlag (1986). *Seterer og seterliv i Tyllidalen og Brydalen*. Sollia forlag.
- Østgårdstrøen, Tore (2005). Intervju (MINØ.AV0103)